

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
June/ Haziran 2021, 25 (1): 311-330

**İslâm Aile Vakıflarının Mahiyeti ve Fıkhi Zemini: Meşruyet
Sorgulamalarına Eleştirel Bir Yaklaşım**

*The Nature and Legal Grounds of Islamic Family Foundations: A Critical
Approach to Legal Discussions in Fiqh Perspective*

Münir Yaşar Kaya

Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, İslam Hukuku
Anabilim Dalı
Assist. Prof., Afyon Kocatepe University Faculty of Islamic Sciences, Department of
Islamic Law
Afyonkarahisar, Turkey
munirkaya@aku.edu.tr orcid.org/0000-0002-7089-5634

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 9 February / Şubat 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 12 June / Haziran 2021

Published / Yayın Tarihi: 15 June / Haziran 2021

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June / Haziran

Volume / Cilt: 25 **Issue / Sayı:** 1 **Pages / Sayfa:** 311-330

Cite as / Atıf: Kaya, Münir Yaşar. "İslâm Aile Vakıflarının Mahiyeti ve Fıkhi Zemini: Meşruyet Sorgulamalarına Eleştirel Bir Yaklaşım [The Nature and Legal Grounds of Islamic Family Foundations: A Critical Approach to Legal Discussions in Fiqh Perspective]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 25/1 (Haziran 2021): 311-330.
<https://doi.org/10.18505/cuid.877866>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

The Nature and Legal Grounds of Islamic Family Foundations: A Critical Approach to Legal Discussions in Fiqh Perspective¹

Abstract: The foundation (waqf), which is a charity institution that was able to find an application area since the emergence of Islam, has developed over time in Islamic societies and has become a common institution. In the Ottoman Empire, these institutions had incorporated different services into its structure. This expansion has also led to the establishment of many different types and purposes of foundations such as charities; family, animal care, hospice, foodbank and educational institutions and mosques. Types of foundations in which the incomes of the foundation were shared in different ways were also developed in this period. Family foundations are one of the types of foundations established for the purpose to share of income. Family foundations, which are characterized by many different names such as *zürri* (familial), *ehli* (domestic) and *evlatlık* (filial), have been criticized legally for various reasons in the last period of the Ottoman Empire and the Republic period, and their legitimacy has been questioned. This questioning of legitimacy, which started especially with orientalist studies, was also written among Turkish historians and lawyers, and attempts were made to base the claims that family foundations are illegitimate. In time, these criticisms came out of the family foundations and became legally questioning the entire Islamic foundation system. Investigating the justification of these criticisms, which have been popular since the end of the 19th century, is of particular importance for the development of today's foundation system. Because as a result of these criticisms, the foundations, which are one of the most effective institutions that provide social cohesion and that Islam has created and developed, have lost their importance over time and there has been a noticeable decrease in established foundations. Previously established foundations were somehow transferred to individual ownership on legal grounds. Based on these reasons, the study aims to determine the truth of these claims and to offer a critical approach to the debates on the legitimacy of family foundations in Islamic law, thus revealing the legal basis of the foundation system in Islam. In terms of nature, family foundations are a type of foundation for the purpose of the foundation. Although its name is described as family, it indicates a foundation that is broader than the concept of family. In this sense, it refers to foundations established first for private individuals and then for one of the general charity classes. Specially designated persons do not have to be among family members. It is referred to by this name as these foundations are mostly established for family members. When the evidence regarding the legitimacy of these foundations is examined, examples from the practices of the Prophet himself can be seen, as well as general verses from the Qur'ân that will be included in the scope of these foundations. On the other hand, there are examples of family waqfs in foundations established by almost all of the Companions. The legitimacy of family foundations is challenged within the framework of four main reasons such as violation of the provisions of legacy, avoiding to be confiscated, preventing the fragmentation of property by the heirs and causing the feudal system and it is claimed to be illegitimate. However, the fact that these foundations have existed in Islamic societies since the golden age, including the Ottoman Empire raises a question about the authenticity of the criticisms. When examining the details of the criticisms, it can be easily seen that there is no question of legitimacy in the real sense, only a misinterpretation arising from misunderstanding. As a result, it will be seen that it is not possible to say that the practices of Muslims throughout history are illegitimate. Family waqfs have taken place in history as an institution that does not contradict the general provisions of Islam, on the contrary, by increasing Islamic foundation culture and social solidarity. It is extremely important for these foundations to find a field of application in social and economic terms now.

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Recep CİCİ danışmanlığında 11.08.2017 tarihinde tamamladığımız "İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikâtında Aile Vakıfları" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "Family Waqfs In Islamic Law And Ottoman Implementation", supervised by Prof. Dr. Recep CİCİ (PhD Dissertation, Uludağ University, Bursa/Turkey, 2017)

Keywords: Islamic Law, Mu‘āmalat, Law of Foundation, Aim of Foundation, Family Foundations.

İslâm Aile Vakıflarının Mahiyeti ve Fıkhî Zemini: Meşruiyet Sorgulamalarına Eleştirel Bir Yaklaşım

Öz: Bir hayır ve yardımlaşma müessesesi olarak İslâm'ın ilk ortaya çıktığı andan itibaren uygulama alanı bulan vakıf kurumu, İslâm toplumlarında zamanla gelişerek yaygın bir kurum haline gelmiştir. Osmanlı Devleti dönemlerine gelindiğinde ise bu kurumları genişleyerek farklı hizmetleri uhdesine alan kurumlar haline gelmiştir. Böylelikle hayrî, zürri, avarız, hayvanlara yönelik vakıflar, imarethaneler, aşevleri, camiler, eğitim kurumları vs. gibi birçok farklı yapıda ve farklı amaca yönelik vakfın kurulduğu görülür. Vakfa ait gelirlerin farklı biçimlerde paylaştırıldığı vakıf çeşitleri de bu dönemde geliştirilmiştir. Vakfın amacına yönelik olarak gelişen vakıf çeşitlerinden biri de aile vakıflarıdır. Zürri, ehli, evlatlık gibi birçok farklı isimle nitelendirilen aile vakıfları Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet döneminde hukuki açıdan çeşitli gerekçeler ile eleştirilmiş ve meşruiyeti sorgulanmıştır. Bu eleştirilerin ilk ortaya çıkışı daha çok oryantalist çalışmalarda görülmektedir. Bu çalışmalar neticesinde başlayan bu meşruiyet sorgulaması, Türk tarihçi ve hukukçular arasında da kaleme alınmış ve aile vakıflarının gayr-i meşru olduğuna yönelik iddialar temellendirilmeye çalışılmıştır. Zamanla bu eleştiriler aile vakfı özelinden çıkararak bütün bir İslam vakıf sistemini hukuki açıdan sorgular hale gelmiştir. Daha ziyade 19. yüzyılın sonlarından itibaren revaç bulan bu eleştirilerin gerekçeleri ve haklılık payının araştırılması günümüz vakıf sisteminin geliştirilebilmesi açısından da ayrı bir önemi haizdir. Çünkü bu eleştiriler neticesinde İslâm'ın ortaya çıkarıp geliştirdiği toplumsal birliktelik sağlayan en etkili kurumlardan biri olan vakıflar zamanla önemini yitirmiş ve kurulan vakıflarda gözle görülür bir azalma meydana gelmiştir. Daha önce kurulmuş olan vakıflar ise bir şekilde hukuki gerekçeler ileri sürülerek bireysel mülkiyete geçirilmiştir. Bu gerekçelerden hareketle çalışma, ortaya atılan bu iddiaların gerçeklik payını tespit etmeyi ve aile vakıflarının İslâm hukukundaki meşruiyetine ilişkin tartışmalara eleştirel bir yaklaşım sunmayı, bu sayede vakıf sisteminin İslam'daki hukuki zeminini gün yüzüne çıkarmayı hedeflemektedir. Aile vakıfları mahiyeti itibarıyla vakfın gayesine yönelik bir vakıf çeşididir. Adı her ne kadar aile olarak nitelense de terimsel manada aile kavramından daha geniş nitelikte bir vakfı ifade etmektedir. Bu anlamda ilk olarak özel belirlenen kişilere sonrasında ise genel sadaka sınıflarından birine yapılan vakıfları ifade eder. Özel olarak belirlenen kişilerin aile bireyleri arasında olma zorunluluğu yoktur. Çoğunlukla bu tür vakıfların aile fertlerine yönelik kurulmasından hareketle bu isimle anılmaktadır. Bu vakıfların meşruiyetine dair deliller incelendiğinde bizzat Hz. Peygamber'in uygulamalarından örnekler görülebildiği gibi Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinden de bu vakıfların da kapsamına gireceği genel nitelikli ayetler de müşahade edilmektedir. Öte yandan sahabenin hemen tamamı tarafından kurulan vakıflarda da aile vakfına dair örnekler rastlanılmaktadır. Aile vakıflarının meşruiyetine feraiz hükümlerine aykırılık, müsadereden kaçınma, malın mirasçılar tarafından parçalanmasına engel olma ve derebeylik sistemine yol açma gibi dört ana sebep çerçevesinde itiraz edilmekte ve meşru olmadığı ileri sürülmektedir. Ancak Osmanlı Devleti başta olmak üzere İslâm toplumlarında asr-ı saadetten bu yana bu vakıfların kurulmuş olması eleştirilerin gerçeklik payına dair soru işareti uyandırmaktadır. Eleştirilerin detayına inildiğinde hakiki anlamda bir meşruiyet sorgulamasının olmadığını sadece yanlış anlaşılardan kaynaklanan hatalı yorumlama olduğu rahatlıkla görülebilir. Sonuç olarak görülecektir ki, müslümanların tarih boyunca yaptıkları uygulamanın gayr-i meşru olduğunu söylemek mümkün değildir. Aile vakıfları İslâm'ın genel hükümlerine aykırı olmayan, aksine İslam vakıf kültürünü ve toplumsal dayanışmayı üst seviyelere çıkararak bir müessese olarak tarihte yer almıştır. Bu vakıfların günümüzde de uygulama alanı bulması toplumsal ve ekonomik açıdan son derece elzemdir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku. Muâmelât. Vakıf Hukuku. Vakfın Amacı. Aile Vakıfları.

Giriş

İslam toplumlarında Şâri Teâla'nın vakıfla alakalı teşvikinden yola çıkılarak Asr-ı Saadet'ten itibaren vakıf müessesesi kurulmuş ve zamanla çok geniş uygulama alanı bulmuştur. Genişledikçe hakkında birçok farklı meselenin de ortaya çıktığı vakıflardan kimlerin yararlanacağı tartışılan meselelerden biridir. Bu tartışmalardan hareketle vakıftan yararlanma hakkına sahip olacıklara göre vakıf iki çeşide ayrılmış, birçok farklı tanımlama yapılsa da en genel anlamda sınırlı sayıda kişilerin yararlandığı vakıflara aile vakfı adı verilmiştir. Bu türden olmayan vakıflar ise hayri vakıf olarak isimlendirilmiştir.

Vakfın ebediyen Allah yolunda harcanması gereken mal olması, aile vakıflarının hakiki anlamda bir vakıf olup olmadığı problemini doğurmuştur. Problemin ana eksenini belirlenen kişilere vakıfla yapılacak yardımın Allah yolunda bir harcama sayılıp sayılmayacağı oluşturur. Aile vakıflarının kuruluşundan bu yana tarihi serencamı incelendiğinde ise bu problemin özellikle Osmanlı'nın son döneminde gün yüzüne çıktığı görülmektedir. Öncesinde birkaç görüş dışında bu kadar kapsamlı bir meşruiyet sorgulamasına ihtiyaç duyulmaması dikkat çekicidir.

Aile vakıflarını meşruiyetine dair batıda karşımıza Rober Oberauer,² David S. Powers³ ve Miriam Hoexter⁴ gibi akademisyenlerin çalışmaları çıkarken aynı minvalde Türkiye'de araştırma yapan akademisyenler arasında Ömer Lütfi Barkan⁵ (öl. 1399/1979) ve Fuat Köprülü'nün⁶ (öl. 1386/1966) ilk makaleleri kaleme aldığı görülmektedir. Öte yandan kendisinden sonra bu konuda Hüseyin Hatemi,⁷ Hasan Yüksel⁸ gibi akademisyenlerin benzer görüşler serdettiği ve aile vakıflarının gayr-i meşru bir hüviyet arzettiğinin benimsendiği görülmektedir. Çoğunluğu makale düzeyinde olan bu çalışmaların ortak kanaati aile vakıflarının vakıf müessesesinden ayrı bir kurum olduğudur. Vakıfta gözetilen amaçtan farklı olarak aile vakıflarında miras hükümlerine aykırılık, müsadereden kaçma, malın ticarete konu olmasını engelleme gibi farklı amaçların bulunduğu serdedilmektedir. Çalışmanın çerçevesi de aile vakıflarının amacı üzerinde zikredilen görüşlerin tutarlılığını incelemek, hakikatte vakıftan ayrı bir amacının olup olmadığını tespit etmektir.

Meşruiyet tartışmaları ile alakalı olacak şekilde isimlendirme ve tanımlamada bir netliğin bulunmadığı görülmektedir. Bu vakıflara yönelik yapılan farklı isimlendirme ve tanımlamaların ise meşruiyeti konusunda yapılan yorumlara doğrudan etki ettiği söylenebilir. Bu amaçla öncelikle aile vakıflarının net bir tanımının yapılması meşru zemininin tespiti bakımından önem arz etmektedir.

² bk. Norbert Oberauer, "Early Doctrines on Waqf Revisited, The Evolution of Islamic Endowment Law in the 2nd Century", *Islamic Law and Society* 20/1-2 (2013), 315-370; Oberauer, Norbert. "Fantastic Charities: The Transformation of Waqf Practice in Colonial Zanzibar". *Islamic Law and Society*. 15. (Leiden 2008). 315-370.

³ bk. David S. Powers, "Orientalism, Colonialism and Legal History: The Attack on Muslim Family Endowments in Algeria and India", *Society for Comparative Studies in Society and History* 31/3 (Haziran 1989), 535-571.

⁴ bk. Miriam Hoexter, "Huqûqullah and Huqûq al-ibâd as Reflected in the Waqf Institution", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 19/ (1995), 133-156.

⁵ bk. Ömer Lütfi Barkan, "Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 7/1 (1940), 156-181.

⁶ bk. Mehmed Fuad Köprülü, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, ed. Orhan F. Köprülü (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005).

⁷ bk. Hüseyin Hatemi, *Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1999), 131 vd.

⁸ bk. Hasan Yüksel, "Vakıf-Müsadere İlişkisi: Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa Olayı", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 12/ (1992), 399-424.

1. Aile Vakıflarının Mahiyet ve Meşruiyeti

1.1. Aile Vakıflarının Mahiyeti

En güncel şekilde Türk Medeni Kanunu'nda aile vakıfları⁹ ismiyle anılan vakıfların, tartışma konusu olmaya başladığı 20. Yüzyıl başlarından itibaren birçok farklı tanımlaması yapılmıştır. Tanımların her birinin ise aile vakıflarının bir yönüyle değerlendirilerek yapıldığı söylenebilir. Bu vakıflara yönelik farklı anlayış farklı isimlendirmeleri de beraberinde getirmiştir. Ancak gerek aile kelimesinin kapsamı gerekse bu vakıfların genel olarak aile fertleri arasında kuruluyor olması bu tür vakıflar için aile vakfı nitelendirmesinin daha uygun olduğunu göstermektedir.

İsmlendirmede yaşanan farklılık tanımlamada da kendini göstermekte ve bu vakıflar hakkındaki bakış açılarına göre dardan geniş doğru bir tanımlama yapıldığı görülmektedir. En dar anlamıyla sadece evlad gibi yakın akrabalara yapılan vakıflar olarak tanımlandığı gibi en geniş anlamda kavm-i mahsur denilen sayıları belirlenmiş kişilere yapılan vakıflar şeklinde tanımlandığı görülmektedir.¹⁰ Ancak aile vakıflarının aynı zamanda bir vakıf çeşidi olmasından hareketle bu tanımların tamamının az veya çok eksiklik barındırdığını söylemek mümkündür. Buna göre aile vakıflarının efradını cami ağıyarını mâni olan tanımının kanatımızca şu şekilde yapılması mümkündür:

Aile vakıfları; öncelikli olarak vakıf anında mevcut olsun ya da olmasın, sonlu ve sayıları belli olan, genellikle vâkıfın yakın akrabalarından oluşan kişilerin vakıfta görevli değil meşrûtun leh olarak belirlendiği, bu kişilerin kesintiye uğramasından sonra sonu olmayan meşrûtun leh vâkıf tarafından belirtildiği veya hükmen fakirlerin ebedi yön olarak tahsis edildiği ya da sayıları belli olan meşrûtun lehler ile ebedi meşrûtun lehlerin gelirine aynı anda ortak oldukları vakıflardır.

Tanımdan da anlaşılacağı üzere aile vakıfları tam ve yarı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tam aile vakfı; vakfın gelirinin tamamının meşrûtun lehler verilmesine onlar kesildikten sonra bir ebedi yönün belirlenmiş olmasına denirken, yarı aile vakfı; gelirin bir hayır ciheti ile hakiki şahıslar arasında paylaştırılmış olmasına denir. Her iki tür de Osmanlı'da ters

⁹ Türk Medeni Kanunu (TMK), *Resmî Gazete* 24607 (22 Kasım 2001), Kanun No. 4721, md. 372.

¹⁰ Farklı isimlendirme ve tanımlamalar için bk. Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzî'd-dekâik* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 5/247; Ali Haydar, *Tertîbu's-sunûf fi ahkâmî'l-vukûf* (Dersaadet: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1240), 75-76; Muhammed Hasaneyn el-Adevî, *Menhecü'l-yakîn fi beyâni enne'l-vakfi'l-ehlî mine'd-dîn* (Mısır: Matbaatu Mustafa Lebbâbi el-Halebi, 1351), 28; Hüseyin Ali el-A'zamî, *Ahkâmü'l-evkâf* (Bağdad: Matbaatü'l-İtimâd, 1948), 143; Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1966), 55; Ömer Lütfi Barkan - Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihli* (İstanbul: Baha Matbaası, 1970), XX; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühü* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1985), 8/161; Ziya Kazıcı, *İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1985), 89; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 201; Sipahi Çataltepe, *İslâm-Türk Medeniyetinde Vakıflar* (İstanbul: Türk Milli Kültür Vakfı Yayınları, 1991), 31; Şebnem Akipek - Hüseyin Altaş, "Vakıflarda Evladiye Davaları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 47/2 (Mayıs 1998), 145; Hamdi Döndüren, *Günümüzde Vakıf Meseleleri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1998), 223; Münzir Kahf, *Vakfu'l-İslâmî* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2000), 114; Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 16-17; Burhânüddîn Mahmûd İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, ed. Abdulkarim Sâmî el-Cündî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 6/154; Köprülü, *Vakıf Müessesesi*, 301; Ahmet İnanır, "İbn Kemal'in 'Risâle fi duhûli veledî'l-bint fi'l-mevkûf alâ evlâdî'l-evlâd' Adlı Risalesi Bağlamında Osmanlı Zürrî (Evlâtlık-Evlâdiye) Vakıf Uygulamasında Evlâdü'l-Evlâd Meselesi", *Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Haziran 2012), 44, 51; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Fetvaları: Kanûnî Devrinde Osmanlı Hayatı* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2012), 95; Ramazan Günay - Abdullah Demir, *Osmanlı Devleti'nde Vakıf Müessesesi* (Ankara: Sage Yayıncılık, 2013), 41; Mehmet Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013), 595.

orantılı biçimde çokça uygulama alanı bulmuş, ilk dönemlerde tam aile vakfı, son dönemlerde ise yarı aile vakfı daha çok kurulmuştur.¹¹

1.2. Aile Vakıflarının Meşruiyeti

Aile vakıflarının meşruiyeti ile ilgili tartışmaların özellikle son yüzyılda hız kazandığı görülür. Genel olarak nâ-meşruluğuna dair ileri sürülen sebep malın miras hükümlerine aykırı şekilde taksim edilmesine sebep olmasından ileri gelmektedir. Bu ise İslâm'ın kat'î emrine aykırılık teşkil eder.

Aile vakıfları hakkında son dönem tartışmalarının ötesinde tarih boyunca bütün bir vakıf kurumuna dair meşruiyet sorgulaması yapıldığı da görülmektedir. Aile vakıflarının da nihâyetinde bir vakıf çeşidi olmasından hareketle genel itibarla vakfın meşruiyetine yönelik yapılan itirazlar aile vakıflarını da dolaylı olarak kapsamaktadır. Dolayısıyla karşı tez olarak vakfın meşruiyetini kanıtlayan delillerin birçoğu da aile vakıflarının meşruiyet delilleri sayılacaktır. Vakıf her ne kadar açıkça asli delillerde zikredilmese de vakfın işlevine temas eden birçok ayet ve Hz. Peygamber uygulamasına tesadüf edilmektedir. Asli kaynakların bu yönlendirmesinden hareketle vakfa dair detay hükümlerin fer'i deliller ve ictihat yolu ile tarih boyunca vazedildiği görülmektedir. Vakfın sadaka mahiyetini içermesi ve sadaka-i câriye olarak nitelenmesi Kur'ân-ı Kerîm'in ilgili ayetlerinin vakfa temel olmasını sağlamaktadır.¹² Özel anlamda vakfa temas eden en net ayetlerin ise "Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir."¹³ ve "O gün insana, ileri götürdüğü ve geri bıraktığı ne varsa bildirilir."¹⁴ olduğunu söylemek mümkündür.¹⁵ Bu ve benzeri ayetlerin umumi manalarından da vakfın mükâfat getireceği anlaşılabilir.¹⁶ Aile vakıflarının içerisinde akrabaya yapılan vakıfların da bulunması bu anlamda bu uygulamayı da vakıf olarak nitelemenin uygun olduğunu ve Kur'an'da övülen¹⁷ fiillerden olduğunu göstermektedir.

Bir başka asli delil sünnette ise vakfı işaret eden birçok delile rastlanmaktadır. Bunlar arasında vakfa delalet eden en net delil şu ayettir:

"İnsanlar öldükleri zaman amelleri kesilir, ancak bunun üç istisnası vardır. Birincisi, sadaka-i câriye (sürekli sadaka)'dir ki, bunu meydana getiren insanın buradan faydalanma devam ettiği müddetçe ameli devam eder. İkincisi, kendisinden faydalanılan bir ilim bırakılması, üçüncüsü ise kendisine hayır dua eden evlad bırakılmasıdır"¹⁸

¹¹ Barkan - Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihli*, Vakıf No: 2, 4, 27; Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1990), 148-149, 161, 234, 393; Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 15-18, 254-255; Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 46, 56.

¹² Konuyla ilgili ayetler için bk. *Kurân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2008), el-Bakara 2/3, 177, 215, 219, 254, 261-262, 267, 270, 272-274, 276; Âl-i İmrân, 3/ 16-17, 92; en-Nisâ 4/39, 114; el-Enfâl, 8/2-3; et-Tevbe 9/103-104, 120-121; el-Kasas 28/51-54; el-Fâtır 35/29.

¹³ Âl-i İmrân 3/92.

¹⁴ el-Kiyâmet 77/13

¹⁵ Ebû Abdullah Muhammed Kurtubî, *el-Câmî li ahkâmi'l-Kur'ân*, ed. Abdullah b. Abdu'l-muhsin Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 5/201.

¹⁶ bk. Yasin, 36/12. Ayrıca bk. Ebû'l-Kâsım Cârullah Zemahşerî, *el-Keşşâf*, ed. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 5/168; Nâsırü'd-dîn Ebû'l-Hayr Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts.), 4/264; El-malılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, ts.), 6/401.

¹⁷ el-Bakara 2/177, 215; el-İsrâ 17/26; er-Rum 30/38.

¹⁸ Müslim, "Vasiyyet", 3; Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 14; et-Tirmizî, "Ahkâm", 36; en-Nesâî, "Vesâyâ", 8.

Vakfın kıyamete kadar geçerliliğini koruyan bir sadaka olması Hz. Peygamber'in dilinde sadaka-i câriye olarak nitelenen sadaka çeşidinin vakıf olarak zikredilmesini sağlamaktadır.¹⁹ Yine Hz. Peygamber tarafından sahip olduğu arazilerin vakfedilmesi de vakfın meşruiyetinde fiili delil olarak görülmektedir.²⁰ Hz. Peygamber'in tavsiyeleri doğrultusunda Hz. Ömer (öl. 23/644) başta olmak üzere sahabenin kurduğu birçok vakıf da meşruiyet için bir başka delildir.²¹

Vakfa delil olan rivayetlerin çoğunun aile vakfına delil olduğu ve sahabe tarafından kurulan vakıfların ise aile vakfı olarak kurulmuş vakıflar olduğu görülmektedir.²² Nitekim Hz. Peygamber'in de ailesine vakfetmesi²³ ve onun vakfından sonra müslümanların daha ziyade ailesi için vakıf kurmaya başlaması da bunun göstergesidir.²⁴ Akrobaya yapılan sadakanın fakire yapılan sadakadan iki kat fazla ecre sahip olması da aile vakfının meşruiyetinin yanında değerini de göstermektedir.²⁵ Sa'd b. Ebî Vakkas tarafından evli olmayan kızları için kurulan vakfın kadı tarafından tescil edilmiş olması ise aile vakfının ilk dönemden bu yana bilindiğini ve uygulandığını gösteren en net delil olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁶

Kitap ve sünnetin yanı sıra aile vakıflarının meşruiyeti ile ilgili icmanın gerçekleştiğini söylemek mümkündür.²⁷ Bu ise aile vakıflarının sahabe döneminden bu yana uygulanan meşru bir vakıf çeşidi olduğunu göstermektedir. Bu durum batılı yazarlar tarafından da kabul edilmektedir.²⁸ Osmanlı dönemine gelindiğinde ise aile vakfının oldukça revaç bulması bu vakıflara olan ihtiyaç da gözler önüne sermektedir. Böylelikle aile vakıfları müslüman toplumlar içerisinde örf halini alan bir uygulamaya dönüşmüştür.

2. Modern Dönemde Aile Vakıflarının Meşruiyetine Yönelik Tartışmalar

İslâm Hukuk literatüründe, aile vakıflarına yönelik az da olsa bir hukuki zemin sorgulaması yapılmıştır. Ancak bu sorgulama, mahza aileye dönük yapılan, aile arasında malın dönüp dolaşmasını öngören ve vakfın asıl gayesi olan ihtiyaç sahiplerinin yararlanmasını düşünüldüğü uygulamaya karşıdır. Malikiler tarafından bu uygulamaya habs adı verilmekte ve

¹⁹ Celâleddîn Abdurrahman Suyûtî, *Sünenü'n-Nesâi bi şerhi'l-Hâfiz Celâleddîn es-Suyûtî ve hâşiyetü'l-İmâmî's-Sindî* (Beyrut: Dâru'l-Mâriye, ts.), 6/561; Ahmet Davutoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi* (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1973), 8/84.

²⁰ el-Buhârî, "Cihâd", 86; Ebû Bekr Ahmed Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 6/265; Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr el-Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 5-6.

²¹ el-Buhârî, "Vesâyâ", 22, 28; Müslim, "Vasiyyet", 4; en-Nesâi, "İhbâs", 3; Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 13; Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, 6/264; Muhammed İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 3/242-243.

²² el-Buhârî, "Vesâyâ", 17, 26; Müslim, "Zekât", 14; Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, 6/272-273; Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 8-14.

²³ Ebû Dâvûd, "Harâc", 19; Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, 6/265; Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi San'ânî, *el-Musannef*, ed. Habîbu'r-Rahmân A'zamî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1402), 10/374. İlgili delillerin kapsamlı bir değerlendirmesi için bk. Münir Yaşar Kaya, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikâtında Aile Vakıfları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 108-121.

²⁴ Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 6.

²⁵ Tirmizî, Zekât, 26; Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf el-Haddâdî, *Feyzü'l-kadir şerhu'l-Camii's-sağîr* (Mısır: Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1356), 2/362.

²⁶ Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 14.

²⁷ Ebû Muhammed Abdullah İbn Kudâme, *el-Muğni* (Kahire: Mektebetü Kahire, 1968), 3/6; Muhammed b. İdris Şâfiî, *el-Ümm* (Dâru'l-Vefâ, 2001), 5/110.

²⁸ Rudolph Peters, "Wakf", *Encyclopedia of Islam* (Leiden) (Erişim 04 Temmuz 2017), 11/60. Ayrıca bk. Oberauer, "Early Doctrines" 1.

318 | Münir Yaşar Kaya. İslâm Aile Vakıflarının Mahiyeti ve Fıkhi Zemin: Meşruiyet...

vakfın bu uygulamadan farklı bir kurum olduğu günümüzdeki bazı kaynaklarda da vurgulanmaktadır.²⁹ Bu uygulamaya göre vakfedilen mal aile bireylerinin faydalanmasına dönük olarak hapsedilmekte, dışarıdan herhangi kimsenin faydalanmasına ve sonrasında hayrî şekle dönüşmesine izin verilmemektedir. İmâm Muhammed (öl. 189/805) tarafından kesin olarak reddedilen, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) de kabul etmediği rivâyet edilen aile vakfına benzeyen uygulama budur. Çünkü bu uygulamada ailenin kesilmesinin ardından vakıftan yararlanacak ebedi bir cihet bulunmaz, bu nedenle de vakıf sayılmaz.³⁰

Bu meşruiyet sorgulamasının dışında aile vakıflarına yönelik İslâm Hukuk literatüründe başka itiraz sayılabilecek bir durum göze çarpmamaktadır. Aksine, Hz. Peygamber döneminden bu yana İslâm'da varlığı bilinmekle beraber modern dönemde olduğu gibi diğer vakıflardan ayrı tutulmamıştır. Klasik literatürde yararlanacak kimselerin belirli olup olmasından hareketle hayrî ve aile vakfı ayırımına benzer şekilde birkaç ayırım yapılsa da³¹ bu meşruiyete yönelik değil tanımlamaya yönelik bir ayırım şeklindedir.³² Bu tasnifler her iki vakıf türünün de klasik dönemde bilindiğini ve aile vakıflarına itiraz edilmediğini göstermektedir. Ayrıca her ne kadar bazı şekilleri eleştiriye maruz kalsa da Malikîler tarafından uygulanmakta olan habs uygulaması da ilk dönemlerden bu yana aile vakıflarının bilindiğini ve meşruiyet sorunu taşımadığını göstermektedir. Bunun yanı sıra Hanefî vakıf hukukuna dair yazılmış ilk monografiler olan Hassâf ile Hilâl b. Yahyâ'nın eserlerinde de evlad ya da benzeri belirli kişilere yönelik vakıfların cevazından çok niteliğinin tartışılması meşruiyet göstergelelerinden sayılabilir.³³

Aile vakıflarının Osmanlı hukukunda da meşruiyet sorunu yoktur. Buna dair işaret, Osmanlı döneminde zürrî vakıflarda kullanılan bazı lafızların kapsamının ne olacağı konusunda görülen tartışmadır. Yavuz Sultan Selim'in iktidarı döneminde ortaya çıkan bu tartışma vakfiyelerde kullanılan veled, evlad ve evlad-ı evlad lafızlarının kız çocuklarına da şamil olup olmadığı tartışmasıdır. Bu konuda Osmanlı âlimlerinin yazdıkları risalelerde,³⁴ aile vakıflarının meşruiyetine değil, içeriğine yönelik problemin çözümüne çalışılmıştır. Bu da aile vakıflarının meşru olmayacağına dair Osmanlı hukukunda herhangi bir fikrin ortaya çıkmadığını açıkça gösterir.

Ancak modern döneme geldiğinde hayrî ve aile vakıfları şeklinde açık ve keskin bir ayırım yapıldığı görülür.³⁵ Bu durum, aile vakıflarının hayrî vakıflardan tamamen ayrı tutularak, vakıf kategorisine alınmaması gerektiği tezini de beraberinde getirmiştir. Keskin ayrıma

²⁹ Murteza Bedir, *Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 145.

³⁰ Muhammed b. Hasan Şeybânî, *el-Hucce alâ ehl-i Medîne*, ed. Ebû'l-Vefâ Afgânî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1965), 3/46-47.

³¹ Ebû'z-Zekerîyya Muhyiddîn Nevevî, *Ravzatu't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn*, ed. Zehîr Saviş (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1991), 5/319; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultânîyye* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 137.

³² Miriam Hoexter, "Huququllah and Huquq al-ibâd", 139-141.

³³ Ebû Bekr Hilâl b. Yahyâ, *Kitâbu ahkâmî'l-vakf* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Mârife, 1355), 34-47; Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 62-80.

³⁴ bk. Zeynüddin İbn Nuceym, *Resâilü İbn Nuceym el-iktisâdiyye*, ed. Muhammed Ahmed Sarrâc (Kahire: Dâru's-Selâm, 1999), 213-227; Muhyiddîn Hatibzâde, *Risâle alâ kavli Kadîhân: Lev kâle raculun ardi hâzihî mevkûfetün* (Süleymaniye Kütüphanesi, Servili, 250); Şemseddin Ahmed Kemalpaşazâde, *Risâle fi duhûli veledi'l bint fi'l-mevkûf ila evlâdi'l-evlâd*, Süleymaniye Kütüphanesi, 1049, 49b-51b; Sümeyye Özdemir, *Zürrî Vakıflarda Kullanılan "Çocukların Çocukları" Lafzının Vâkıfın Kızın Çocuklarını Kapsaması* (Hatibzade, Kemalpaşazade ve İbn Nuceym'in Risaleleri Bağlamında) (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2011).

³⁵ Bu ayırımın modern döneme ait olduğunu savunan görüşler için bk. Hoexter, "Huququllah and Huquq al-ibâd", 141; Haim Gerber, "The Waqf Institution in Early Ottoman Edirne", *Studies in Islamic Society: Contributions in Memory of Gabriel Baer*, ed. Gabriel R. Waqburg - Gad G. Gilbar (Haifa: Haifa University Press, 1988), 33; James Norman Dalrymple Anderson, "The Religious Element in Waqf Endowments", *Journal of the Royal Central Asian Society* 38/4 (1951), 297.

sebebi olan ve modern Müslüman yazarlardan bazıları tarafından da savunulan bu tezin kaynağının oryantalist yorumlara dayandığı söylenebilir.³⁶ Sömürge politikasına destek sağlayan bu düşünce Müslüman toplumların topraklarını daha kolay ele geçirme amacına matuftur. Nitekim Cezayir’de Fransız hukukçular tarafından vakıflar üzerinde yapılan birçok çalışmada aile vakıflarının hayrî vakıflardan tamamen ayrılarak meşruiyetinin sorgulanması bunu açıkça gösterir.³⁷

Bu kapsamda aile vakıflarının meşruiyetine yönelik eleştiriler üç ana grupta toplanabilir:

- Aile vakıfları hayrî vakıflardan sonra ortaya çıkan ve Asr-ı Saadet’te meşruiyet zemini bulunmayan bir uygulamadır.
- Aile vakıfları hayrî vakıflarda bulunan dini ve insani amaçlardan bir sapma niteliğindedir.
- Aile vakıfları İslâm miras hükümlerinin değiştirilmesini amaçlamaktadır.³⁸

İslâm dünyasında da bu ve benzeri iddialardan hareketle hayrî-aile (zürri) ayrımı tartışılmaya, aile vakıflarının hukuki niteliği ve meşruiyeti sorgulanmaya başlamıştır. Meşru olmadığı kanaatinin baskın geldiği başta Mısır ve Suriye olmak üzere bazı Müslüman ülkelerde hayrî vakıflar devam ettirilerek aile vakıfları ilga edilmiş,³⁹ Türkiye gibi bazı ülkelerde ise devam ettirilmeyle beraber vasıfları ve amacı oldukça kısıtlanmıştır.⁴⁰

Bahsi geçen gayr-i meşruluk iddiaları incelendiğinde feraize aykırı olması, müsadereye engel olma, bölünmeyi engelleme ve derebeylik sistemine yol açma tezlerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

2.1. Aile Vakıflarının Feraiz Hükümlerine Aykırılığı

Aile vakıflarının gayr-i meşruluğunu savunanların kullandığı argümanların başında, İslâm miras hükümlerinin değiştirilmesinin amaçlandığı gelir. Bu görüşe göre İslâm’da aile vakıflarının kurulmasının sebebi, kişinin mülkü üzerinde vefatından sonra âmir hüküm olarak uygulanacak olan miras hükümlerini bir şekilde bertaraf etme arzusudur. Vakıf her ne kadar bir kurbet ve tasadduk çeşidi olsa da özellikle İmam Ebû Yusuf’un (öl. 182/798) vakıf konusunda kişilere geniş salâhiyet tanıyan içtihatları sayesinde, bu arzuya hizmet edecek aile vakıfları ortaya çıkmış ve zamanla çok geniş uygulama alanı bulmuştur. Bu sayede vâkıf, kendi isteği doğrultusunda malını vârislerinden istediğine miras payından fazla olarak verebilmekte, istediğinin payını ise azaltabilmekte ya da tamamen kaldırabilmektedir.⁴¹

İmam Ebû Yusuf’un meşru olmadığı halde aile vakıflarını meşru gösterdiğini belirten Fuat Köprülü, bunun sebebini şu sözlerle açıklar:

“Zamanın icaplarını ve zengin sınıfların menfaatlerini göz önünde bulunduracak uysal bir karakter sahibi olduğunu tarihi vesikalar sayesinde çok iyi bildiğimiz İmam Ebû Yusuf’un, âdî vakıfları caiz görmesi, en büyük İslâm hukukçularının hemen umumiyetle bu esasa muhalif bulunmalarına rağmen, İslâm âleminde çok iyi karşılanmış ve her tarafta ve bilhassa Hanefilerde kat’î mahiyette bir hukuki mesnet sayılmıştır.”⁴²

³⁶ Köprülü, *Vakıf Müessesesi*, 335.

³⁷ Powers, “Orientalism, Colonialism and Legal History”, 543.

³⁸ Bu sebeplere dayanarak zikredilen ayrımın İngiliz sömürgelerinde de bulunduğu dair ayrıntılı bilgi için bk. Norbert Oberauer, “Fantastic Charities”, 315-370.

³⁹ Muhammed Ebû Zehrâ, *Muhâdarât fi’l-vakf* (Kahire: Matbaatu Ahmed Ali Muhâyemere, 1959), 6.

⁴⁰ Hasan Güneri, *Türk Medeni Kanunu Açısından Vakıfta Amaç Kavramı ve Amacına Göre Vakıf Türleri* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1976), 116-128.

⁴¹ Hüseyin Hatemî, *Vakıf Kurma Muamelesi*, 131-132; Barkan - Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihli*, XXIII.

⁴² Köprülü, *Vakıf Müessesesi*, 311.

320 | Münir Yaşar Kaya. İslâm Aile Vakıflarının Mahiyeti ve Fıkhi Zemini: Meşruiyet...

Bu görüşün başlıca savunucularından Ömer Lütfi Barkan ise, Fatih Dönemi'ndeki aile vakıfları hakkında şunları söyler:

"Filhakika, mavzubahis vakıf defterlerinde tetkik ettiğimiz (200) e yakın vakıfnâme sûreti içinde hemen istisnâsız her birinde "şart-ı vâkıf"ların, mevcut miras hukukunu herhangi bir surette tahdit ve tahlil etmiş bulunduğu görülmektedir. Bu suretle, vâkıf mirasçıdan mal çıkartmakta ve malını ölümünden sonra da Şeriat'ın tayin ettiği miras kaideleri haricinde ve istediği şekilde idare etmek arzusunu izhar etmiş bulunmaktadır."⁴³

Batılılaşma hareketlerinin tesirinde kalan bazı Osmanlı hukukçularının aile vakıflarının amacı hakkındaki kanaatlerinin kadınlara mirastan pay verilmemesi olduğunu Hüseyin Nâci (öl. ?) ise şu sözlerle teyit eder:

"... Bu şekilde vakıf, Müslüman ashâb-ı emlak için, emlakını intikâl-i irsiyeden kurtarmak ve zevcesinin, validesinin, kızlarının hukukuna tecâvüzle bütün memâlikini ahfâd-ı zükûruna hasretmek vâsıtası olmuştur. Hattâ bu ahkâmın mevcudiyetidir ki bazı Avrupa müelliflerine vakfı yeni bir müessesesi-i verâset gibi göstermiştir."⁴⁴

Hüseyin Nâci bu görüş sahiplerinin Kadı Şureyh'in (öl. 80/699?) "Allah tarafından tesis edilen kanun-ı verasete muhalif bir vakfın vücudu kabul edilemez." sözüne dayandıklarını zikreder.⁴⁵

Bu görüşteki oryantalist yazarlardan bazıları daha da ileri giderek İslâm'da genel olarak vakfın ortaya çıkışını ve gelişmesini dahi bu fikre bağlar. Onlara göre İslâm vakfının menşei; cahiliye dönemindeki kadınlara mirastan hiçbir pay vermeme uygulamasının, İslâm'ın miras hükümleri ile tamamen kaldırılabilmesidir. Aksü'l-amel nazariyesi adı verilen bu fikre göre Araplar, Müslüman olduktan sonra yeni miras hükümlerini uygulamak istememiş ve kadınlara pay vermedikleri eski uygulamalarını devam ettirecek bir yöntem olmak üzere aile vakıflarını keşfetmişlerdir. İslâm'daki vakıf müessesesi de bu keşfin genişletilmesi ile ortaya çıkmıştır. İslâm hukukçularından bazılarının vakfı vasiyete bazılarının ise hibeye benzetmeleri aile vakıflarının verâset hükümlerini değiştirmek gayesine matuftur. Fuad Köprülü bu nazariyeyi açıkladıktan sonra vakfın menşei bu fikre bağlamanın mümkün olmayacağını vurgulasa da vakfın genişlemesinin bu sebebe bağlanabileceğini zikretmektedir. Ona göre dini esaslara kıymet vermeyerek eski adetlerini geri getirme arzusunda olan Emevî hükümdarları zamanında vakıf, hayrî amaç altında İslâm miras hükümlerini değiştirecek vaziyet halini almıştır. Bu nedenle aile vakıflarının miras hükümlerini değiştirmekten başka bir amacının bulunmadığını açıkça zikretmektedir.⁴⁶

Aile vakıflarının meşruiyet bahsinde zikredildiği üzere İmam Ebû Yusuf'un içtihadından çok önce bizzat Hz. Peygamber ve sahabe tarafından aile vakfının kurulduğu görülmektedir. Dolayısıyla Ebû Yusuf'un içtihadı ile bu vakıfların ortaya çıktığını söylemek kanaatimizce zorlama bir yorum olacaktır. Öte yandan İmam Ebû Yusuf'un içtihatları sayesinde vâkıflara geniş salâhiyet imkânını diğer imamların karşı olmalarına rağmen verdiğini söylemek de mümkün değildir. Çünkü İmam Muhammed ile İmam Ebû Yusuf arasında aile vakıfları konusundaki tek görüş ayrılığı, vakıfta ebedi cihetin zikredilme zorunluluğudur. Bu vakıflarda İmam Muhammed'e göre ebedi cihetin söylenmesi zorunlu iken, İmam Ebû Yusuf'a göre zorunlu değildir. Ona göre vakıf bir sadaka çeşidi olduğu için, cihet söylenmesi de ebedi olarak fakirlere şart kılınmış sayılır. Vakıf kelimesinin söylenmiş olması ebedilik için yeterlidir.⁴⁷ Bununla birlikte İmam Ebû Yusuf'tan malın ebedi yönünün söylenmesinin zorunlu olduğuna

⁴³ Ömer Lütfi Barkan, "Şer'i Miras Hukuku", 161.

⁴⁴ Hüseyin Nâci, "Vakfa Dair Bir Tetkik", *Dâru'l-Fünûn Hukuk Fakültesi Mecmuâsı* 2/12 (1338), 99.

⁴⁵ Nâci, "Vakfa Dair Bir Tetkik", 101.

⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Köprülü, *Vakıf Müessesesi*, 301-311.

⁴⁷ Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 18-19; Abdullah b. Muhammed el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, thk. Şeyh Muhammed Ebû Dakika (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 3/42; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenviri'l-epsâr*, (Riyad: Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb 2003), 6/534-537; Ali Haydar, *Tertîbu's-sunûf*, 145-147.

dair bir başka rivayet de bulunmaktadır. Bu anlamda bir ebedi yönün zorunlu olması konusunda İmâm Ebû Yusuf'tan çok daha geniş şekilde aile vakıfları uygulamasına Malikîlerin cevaz verdikleri⁴⁸, hatta bu sebeple İmâm Muhammed'in Mâlikîlerin habs adını verdikleri bu uygulamayı eleştirdiği görülmektedir.⁴⁹

Aile vakıfları sadece varislere yapılacak vakıfla sınırlı değildir, muayyen kimselerin lehine yapılmış vakıfların tamamı aile vakıfları sayılır. Bu bakımdan vâris olmayan kimselere yapılan vakıflar da yararlananın kim olduğu belirlendiği müddetçe aile vakıfları kapsamına girer. Yöneltilen bu miras hükümlerini değiştirme itirazı, vârisler dışındaki kimselere yapılan aile vakıflarını içine almamaktadır. Dolayısıyla bir kısma yapılan itiraz kabul edilse bile buradan yola çıkılarak bu vakıfların tamamının gayr-i meşru kabul edilmesi hukuk mantığına aykırıdır. Kaldı ki itiraz edilen kısma yönelik eleştiriye de hak vermek mümkün değildir. Çünkü İslâm hukukunda tam mülkiyet esası söz konusudur. Buna göre kişi kendi mülkiyetinde bulunan malı üzerinde, hayatı boyunca dilediği tasarrufu yapabilir. Bu tasarruf özgürlüğü, sefihlik, borçluluk, maraz-ı mevt gibi çeşitli arızî engeller haricinde sınırlandırılmaz. Bu kapsamda mâlik, malının tamamını herhangi bir şahsa hibe edebileceği gibi, vârislerinden herhangi birisine de hayatta iken bırakabilir.⁵⁰

Bu durum kabul edildikten sonra, kişinin hayattayken dilediği gibi mülkünü vârislere vakfetmesinin önünde hiçbir engel olmayacağı görülür. Çünkü Hanefîlerde, hatta özellikle vakıf konusundaki içtihatları sayesinde aile vakıflarının geniş uygulama alanı bulduğu eleştirisinin getirildiği İmâm Ebû Yusuf nezdinde vakfedilen mal, vakfın kurulduğu andan itibaren kişinin mülkünden bağlayıcı şekilde çıkmaktadır.⁵¹ Bu sebeple vâkîfın dahi artık o mal üzerinde satım, hibe vs. gibi hukuki işlem yürütme ya da yapmış olduğu vakıftan vazgeçme hakkı yoktur. Mûrisin/vâkîfın bile mülkiyet hakkının bulunmadığı bu uygulama ile, mal mûrisin/vâkîfın vârislerine bırakacağı bir mal olmaktan hayattayken çıkmış olur.⁵² Bu nedendir ki miras hükümlerinin değiştirilmesi amacıyla vakıf yapıldığını söylemek hukuki dayanaktan yoksundur. Nitekim Ali Haydar Efendi (öl. 1354/1935) tarafından vakıf mallarda miras hükümlerinin geçerli olmayacağı şu ifadelerle kaideleştirilmiştir: "Müstegallât-ı fihkiye ile arâzi-i emiriyye mülk olmamakla bunlarda irs ve vasiyyet gibi ahkâm-ı fihkiye cereyân eylemez."⁵³

Vârislerin mûrisin malları üzerindeki hakları ancak mûrisin ölümü ile ortaya çıkar. Bu kapsamda mûrisin henüz hayattayken sahip olduğu ve sonra bir şekilde elinden çıkarttığı mallar mirasa konu olmaz. Sadece mûrisin vefatı anında ortada bulunan mallar mirasa konu olabileceğinden, hayattayken hibe, satım, vakıf vs. gibi herhangi bir yolla mülkiyetten çıkarılmış malların terekeye dâhil edilmesi söz konusu değildir.⁵⁴ Buna rağmen bir şekilde miras kalacağı kabul edilse bile yine mirasa aykırılık gerçekleşmez. Çünkü vakfedilen mal, vâkîfın mülkünden çıktıktan sonra başka kimsenin mülkiyetine girmeyerek Allah'ın mülkü hükmüne geçer.⁵⁵ Bu da miras kalacak olan malın paylaşılmadığını, aksine vakıf yoluyla sadece o malın gelirinin paylaştırıldığını göstermektedir. Mirasta ise vârisler arasında terekenin geliri değil mülkiyeti paylaşılmaktadır. Dolayısıyla vâkîf aile vakıfları yolu ile malını değil o malın menfaatini aile fertleri arasında taksim etmektedir. Menfaatlerin ise Hanefîlere göre bir mal çeşidi olmaması sebebiyle,⁵⁶ mirasa konu olmaları mümkün değildir.

⁴⁸ Muhammed Arefe ed-Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî alâ Şerhi'l-kebîr* (Beyrut: Daru'l-Fikr, t.y.), 76 vd.

⁴⁹ Şeybânî, *el-Hucce alâ ehl-i Medîne*, 3/46-47.

⁵⁰ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye (Mecelle) (ts.), md. 1192; Hasan Hacak, "Mülkiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/543.

⁵¹ Muhammed b. Ali Haskefî, *Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebâr*, thk. Abdülmun'im Halil İbrahim (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 369; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/523.

⁵² Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 18.

⁵³ Ali Haydar, *Teshîlü'l-ferâiz* (İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1322), 6.

⁵⁴ Nâci, "Vakfa Dair Bir Tetkik", 109-110.

⁵⁵ Kemâlü'd-dîn Muhammed İbnü'l-Hümâm, *Şerhu fetu'ul-Kadîr ale'l-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 6/189.

⁵⁶ Ali Haydar, *Teshîlü'l-ferâiz*, 6.

322 | Münir Yaşar Kaya. İslâm Aile Vakıflarının Mahiyeti ve Fıkhi Zemini: Meşruyet...

Öte yandan İslam Hukuku'nda vakıf, hiçbir hukuki müessesede olmadığı şekliyle farklı bir mezhebin hükümlerine göre tesis edilebilir. Miras hükümlerinde ise bu mümkün değildir. Kişi hangi mezhebin müntesibi ise o mezhebin hükümleri gereğince miras paylaşılabilirken, vakıf kurulma esnasında herhangi bir mezhebin hükümlerine bağlı olarak mal vakfedilebilir. Bu hürriyet vakfın miras hükümlerine dâhil olmayacağına bir başka göstergesidir.⁵⁷

Hukuken miras hükümlerine etki edecek bir durum söz konusu olmadığından anlaşılmasından sonra, aile vakıflarının gerçekten miras hükümlerinde bir değişiklik meydana getirmek gibi farklı amaçlarla kurulmuş olması halinde dahi, vakfın geçerliliğine etki etmeyeceği söylenebilir. Vâkıf ister çocuklarından bazılarını mirasından mahrum etmek amacıyla isterse hayır amacıyla aile vakıflarını tesis etmiş olsun, tesciline yönelik hukuken bir engelleme yapılamaz. Kötü niyetli bir amacın olması kişinin dinen günah kazanması için bir sebeptir. Aksi durum hukuki işlemlerde niyet sorgulaması demek olur ki, bu sadece aile vakıflarında değil her türlü hukuki işlemde niyete göre hüküm verilmesini zorunlu kılar. Bu ise hukukun objektif ve genel geçer olması hükmünü ortadan kaldırarak sübjektif bir nitelik halini almasına sebep olacaktır.⁵⁸

Bu vakıfların hukuki geçerliliğinin sorgulanması ancak maraz-ı mevt denilen ölüm halinde yapılmış vakıflarda ya da borçtan kaçma durumunda mümkündür. Aksi durumda tasarruf hürriyeti kişinin niyeti ne olursa olsun ahlâkî olarak sorgulanabilirse de hukuki olarak kısıtlanamaz. İmâm-ı Âzam'ın vakfın tescilini şart koşması aile vakıflarının geçerliliği için değil vakfın lâzım hale gelebilmesi içindir. Kaldı ki geçerli olmayacak bir vakfın kâdı tarafından tescil edilmesi de mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla kâdı tarafından hayır amacıyla yapıldığı anlaşıldığında tescil edileceği kabul edildiğine göre bu vakıfların gayr-i meşru olduğu bu itirazı yapanlar tarafından da söylenemeyecektir.⁵⁹

İmam Mâlik'in (öl. 179/795) kız çocuklarının dışarıda bırakılarak kurulan vakfı batıl saydığına dair bir rivâyet bulunsa da Mâlikîler'de esas olan görüşe göre hukuken sadece kız çocuklarına, sadece erkek çocuklarına veya sadece birtakım kimselere şart koşularak yapılan vakıflar geçerlidir.⁶⁰ Ancak kız çocuklarını vakfa dâhil etmeden sadece erkek çocuklarına vakıf yapmak mekruhtur. Çünkü atıyye ve bağışlamalarda evla olan bağışın eşit paylaşılmasıdır.⁶¹ Kaldı ki İmam Mâlik'in rivâyeti esas kabul edilse bile bu rivâyet, kız çocuklarını dışarıda bırakmadan kurulan vakıfların geçerli olacağını göstermektedir.

Vakfın miras hükümleriyle ilgisinin olmaması ve bağış olarak kabul edilmesi eşit şekilde paylaşımın yapılması gerektiğini gösterir. Bu yüzden vakıf kurulurken aksi belirtilmedikçe gelir kadın-erkek arasında eşit şekilde paylaşılır.⁶² Dolayısıyla miras hükümlerine uygun bir paylaşımın yapılmak istenirse, vâkıf tarafından ayrıca belirtilmesi gerekecektir. Hal böyle olmasına rağmen Osmanlı'da aile vakıflarının vâkıflar tarafından miras hükümlerini değiştirecek şekilde eşit paylaşım, iddia edildiği gibi vakıfların meşruyetine etki edecek boyutta değildir. Kadının aleyhine paylaşım ise hiç bulunmaz. 17. yüzyıl Osmanlı vakıfları üzerine yapılan çalışmada vakıfların sadece %14'ü kadın-erkek arasındaki miras oranlarını değiştirmektedir. Üstelik bu değişikliğin tamamında gelirin erkek ile eşit şekilde paylaştırıldığı görülmektedir.⁶³

⁵⁷ bk. Nâci, "Vakfa Dair Bir Tetkik", 110-111.

⁵⁸ Karşıt görüş için bk. Ebû Zehrâ, *Muhâdarât*, 335-337.

⁵⁹ Karşılaştırma için bk. Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, 203.

⁶⁰ İbn Saîd et-Tanûhî Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 4/423.

⁶¹ Ebû Ömer Yusuf İbn Abdilberr, *el-Kâfi fî fıkhi ehli'l-Medîne*, thk. Muhammed el-Moritânî (Riyad: Mek-tebetü'l-Riyâdü'l-Hadîse, 1980), 2/1008.

⁶² Hilâl b. Yahyâ, *Kitâbu ahkâmi'l-vakf*, 34.

⁶³ Yüksel, *Vakıfların Rolü*, 442, Tablo: 20.

2.2. Aile Vakıfları Sayesinde Malın Müsadereden Kurtarılması

Aile vakıflarına yönelik bir başka eleştiri bu vakıfların malın müsadereden kaçırılması amacıyla kurulduğudur. Bu fikre göre aile vakıfları, kişinin mülkünde olan mallara devletin el koymasını engellemek ve bu sayede ailesine mal bırakabilmek amacıyla kurulmaktadır. Bu sebeple müsadere tehlikesine karşı oluşturulmuş bir sigorta mahiyetini alır. Aile vakıflarının, gelişmesini sağlayan önemli etkenlerden biri de bu özelliğidir.⁶⁴ Buna göre sahip olunan emlaka, kişi vefat ettiğinde sorgusuz sualsiz devlet tarafından el konulmakta ancak vakıflar sayesinde devlet durdurulabilmektedir. Kâdılar da bu duruma göz yumar. Çünkü özellikle Osmanlı'da vakıfnameyi onaylayacak olan kâdılar, bu vakıflardan müderrislik, imamlık, nâzırlık vs. gibi görevleri sayesinde gelir elde etmekte ya da bu gibi vakıfların medreselerinden yetişmektedir. Bu sebeple de kâdılar, vakıfların devlet tarafından müsadere edilmesini engelleyecek şekilde vakıfları tescil etmektedir.⁶⁵ Devlet vakıf gelirlerine dokunmadığı için de kişiler bu yöntem sayesinde mallarını ailesine bırakabilmektedir.

Bu iddia, aile vakıflarının kuruluş amacının müsadere olduğunu ileri sürmenin yanında, kâdıların kendilerine gelir sağlamaları sebebiyle meşru olmamasına rağmen bu vakıfları tescil ettiklerini de iddia etmektedir. Kâdılar bir nevi rüşvet çarkının içinde gibi gösteren bu iddia aile vakıflarından bağımsız şekilde başlı başına ispata muhtaçtır. Müsadere iddialarına dayanarak olarak Osmanlı dönemi kâdılarının rüşvete meyyal bir görüntü arz ettiğinin vurgulanması, dayanağın iddiadan daha vahim durumlar içerdiğini gözler önüne serer.⁶⁶

Aile vakıflarının malı müsadereden kurtarmak amacıyla yapıldığı iddiasının doğruluğunu yansıtmayı yansıtmadığını anlayabilmek için Osmanlı döneminde müsaderenin hangi durumlarda yapıldığının kısaca tespiti gerekir. Müsadere uygulaması Osmanlı'nın ilk dönemlerinden Fatih (öl. 886/1481) devrine kadar devlet malını zimmetine geçirenlerle isyancılar hakkında gerçekleştirilmiş bir uygulamadır. Fatih döneminden itibaren ise, Çandarlı Halil'in (öl. 857/1453) mallarının müsaderesi ile başlayan uygulama neticesinde suçlu olsun olmasın ulema sınıfı hariç devlet görevinde bulunan bütün askeri ve idari sınıf mensuplarının mallarının müsadereye tâbi tutulduğu görülmektedir. Devletin duraklama dönemine girişi ve borçlanmasını müteakip hazineye gelir getirmesi amacıyla, ticari kazanç yolu ile zenginleşenlerin de mallarının keyfi şekilde müsadere edildiği görülmekle birlikte, ehl-i örf⁶⁷ dışındaki kesimin daha çok suçlu bulunduğu takdirde mallarının müsadere edildiği söylenebilir.⁶⁸ Tanzimat Fermanı'yla birlikte de özel mülkiyet koruma altına alınmış ve müsadere uygulaması kanuni zemine oturtulmuştur.⁶⁹

Osmanlı müsadere uygulaması göz önüne alınarak, aile vakıflarını müsadereden mal kaçırmak amacıyla kurduğu söylenebilecek sınıf ehl-i örf sınıfıdır. Çünkü Osmanlı'da verilen müsadere fetvası bu sınıfa mensup olanların malları hakkındadır.⁷⁰ Nitekim müsadere korkusundan aile vakıflarının kurulduğu görüşünü savunanların kanaati de bu yöndedir.⁷¹ Buradan hareketle müsadere korkusuyla aile vakfı kurma iddiasının, askeri sınıfa sahip olarak idari

⁶⁴ Hatemî, *Vakıf Kurma Muamelesi*, 133; Köprülü, *Vakıf Müessesesi*, 312.

⁶⁵ Barkan - Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihli*, XXIV-XXV; Hasan Yüksel, "Vakıf-Müsadere İlişkisi", 441.

⁶⁶ Bahsi geçen görüş hakkında detaylı bilgi için bk. Yüksel, "Vakıf-Müsadere İlişkisi", 411-412.

⁶⁷ Ehl-i Örf için bk. Mehmet İpşirli, "Ehl-i Örf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/519-520.

⁶⁸ Firûzan Selçuk, "Vakıflar: Başlangıçtan 18. Yüzyıla Kadar", *Vakıflar Dergisi* 6 (1965), 23.

⁶⁹ Tuncay Ögün, "Müsâdere", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/67-68.

⁷⁰ Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, ed. Süleyman Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), 126.

⁷¹ Köprülü, *Vakıf Müessesesi*, 312; Barkan - Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihli*, XXV. (BURADA ROMA RAKAMI VERMEK ZORUNDAYIM. Çünkü Kitabın giriş bölümünde sayfalar Roma rakamıyla verilmiş. Dipnotu da o sayfalar üzerinden verdiğim için bu şekilde dipnota aktarılmıştır.)

324 | Münir Yaşar Kaya. İslâm Aile Vakıflarının Mahiyeti ve Fıkhi Zemini: Meşruyet...

görevlerde bulunan, yani malları sorgusuz sualsiz müsadere edilen sınıf için geçerli olduğu söylenebilir.⁷²

Osmanlı devlet anlayışında kamu görevlilerinin kullanımına sunulan bütün mal, para ve çeşitli eşyalar kişiye değil makama aittir.⁷³ Bu nedenle makamdan azledilme ya da vefat durumunda hizmet süresi ne kadar olursa olsun görev sona erdiği için bütün mallar devlete geri döner. Bu devlet geleneği tüm kamu görevlilerince de bilinmektedir. Nitekim Lala Mehmet Paşa'nın vefat edeceğini anladığı sırada yüklü bir serveti olmasına karşın ailesini yakınlarına emanet etmesi bu anlayışın bir göstergesi kabul edilebilir. Bu anlayış gereği görevliler tarafından devletten kaçırılmak istenen ve saklanan tüm mallar gerekirse zor kullanılarak tespit edilip hazineye aktarılmaktadır. Bu görevlilerin geride bıraktığı vârislerine ise devlet tarafından geçimlerini sağlamak üzere bir miktar mal bırakılmaktadır.⁷⁴

Sonraki dönemde ortaya çıkan bazı bozulmalar hariç genel olarak Osmanlı müsadere uygulamasından anlaşıldığına göre özel mülke konu olan mallara devletin müdahalesi söz konusu değildir. Paşa mallarının müsadere ise zaten devlete ait olan malların geri alınmasından ibarettir. Bu kapsamda devlet görevlilerinin görevleri boyunca elde ettikleri malların mülkiyeti kendilerine ait olmadığından, yapılan vakıfların da geçerli olmaması gerekir. Çünkü vakıf mülkiyete konu olan mallar üzerinde gerçekleşir.⁷⁵ Bu durumda paşalar tarafından yapılan vakıfların tescil edilmesi devletin kendi malını, paşa eli ile hayır cihetine sarf edilmesine izin vermesi sebebiyledir. Yoksa hukuka göre devletin hayrî olsun aile olsun bu görevliler tarafından yapılan vakıfları geçerli saymama hakkı bâkîdir.⁷⁶

Bu anlamda paşalar tarafından yapılan vakıfların irsâdî/gayr-i sahih vakıf sayılmasının önünde hiçbir engel yoktur. Bu çeşit vakıflarda aileye yönelik yapılacak tahsisler de beytülmalin sarf yerlerine dâhil olmayacağı için sahih değildir. Bu vakıfların devlet başkanının emri ile iptal edilmesinin caizliği bir yana, zorunlu olduğu bile söylenebilir.⁷⁷ Dolayısıyla ehl-i örf kesiminin kendi şahsi mülkü olmadığını bildiği bir malı, ailesine vakfederek devletten kaçıramayacağını da bildiğini düşünmek yanlış olmayacaktır.

Paşaların müsadere korkusundan dolayı ailelerine mal bırakmak amacıyla vakıf yaptıklarını iddia eden Tanzimat dönemi Osmanlı ulemasını ve oryantalistleri dönemin meşhur devlet adamı ve tarihçisi Mustafa Nuri Paşa (öl. 1307/1890) eleştirerek, malları müsadere edilebilecek ehl-i örf kesiminin bile aile vakıfları yerine çoğunlukla büyük hayrî vakıflar tesis ettiklerini aktarmaktadır.⁷⁸

Cumhuriyet dönemi tarihçilerinden Osman Nuri Ergin (öl. 1381/1961) de bu iddiayı; "Vakfın yalnız müsadere korkusuyla yapıldığını iddia etmek, en aşağı 1300 seneden beri dünyadan adalet ve hakkaniyetin kalkmış olduğunu söylemekle birdir." diyerek sert bir şekilde eleştirmektedir.⁷⁹

Hukuki tespitin bu şekilde yapılmasından sonra müsadere iddiasıyla bu vakıfların gayr-i meşru olduğunu savunmanın pratikte de dayanağı bulunmaz. Çünkü Osmanlı vakıfları incelendiğinde aile vakfı kuranlar arasında müsadere korkusu yaşamayan reaya kesiminin

⁷² Yüksel, "Vakıf-Müsadere İlişkisi", 401-403.

⁷³ Öğün, "Müsâdere", 32/67.

⁷⁴ Öğün, "Müsâdere", 32/67.

⁷⁵ Ali Haydar, *Tertîbu's-sunûf*, 134; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûka İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 4/314-315.

⁷⁶ Ömer Hilmi, *İthâfu'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf* (İstanbul: Matbaâ-i Âmire, 1307), 59; Ali Haydar, *Tertîbu's-sunûf*, 72-75.

⁷⁷ Ömer Hilmi, *İthâfu'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf* (İstanbul: Matbaâ-i Âmire, 1307), 59; Ali Haydar, *Tertîbu's-sunûf*, 72-75.

⁷⁸ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicu'l-vukuât* (İstanbul: Uhuvvet Matbaası, 1327), 2/103-104.

⁷⁹ Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisadi ve İctimâiyât Enstitüsü, 1936), 46.

çoğunlukta olduğu görülmektedir. Örneğin 17. Yüzyılda kurulan bütün vakıfların %47 si,⁸⁰ 18. Yüzyılda kurulanların ise % 63 ü ehl-i örf sınıfına mensup değildir.⁸¹

17. ve 18. yüzyılda kurulmuş vakıfların ne kadarının aile vakfı olduğu incelendiğinde, müsadere uygulamasındaki keyfilik artmasına rağmen 18. yüzyıldaki aile vakıflarının 17. yüzyıla göre azaldığına şahit olunmaktadır.⁸² Ancak buna rağmen yarı-ailevî vakıf adı verilen, gelirinin bir kısmının aile fertlerine, bir kısmının ise hayır cihetine aktarıldığı vakıf türleri ise artış göstermiştir.⁸³ Müsadereden kurtulma amaçlı vakıf kurulmuş olsaydı gelirin tamamının aileye bırakıldığı aile vakıflarında da artış olması gerekirdi. Bununla beraber müsadere uygulaması keyfileşmesine rağmen aile vakıflarında azalmanın olması, Osmanlı'da aile vakıflarının müsadere korkusuyla kurulmadığını kanıtlar niteliktedir.

2.3. Aile Vakıflarının Malın Parçalanmasına Engel Olması

Aile vakıflarının kurulmasında etken olarak dile getirilen bir başka sebep, mülkün vakıf sayesinde koruma altına alınarak borç, haciz, satım vb. gibi nedenlerden dolayı malın parçalanmasının engellenmesidir.⁸⁴ Özellikle Cumhuriyet döneminde olmak üzere aile vakıfları üzerine çalışmalar yapmış olan birçok yazarın bu vakıfların kurulma sebeplerinden biri olarak bu sebebi vurguladıkları görülür.⁸⁵ Örneğin 17. yüzyıl Osmanlı vakıfları üzerine araştırmada bulunmuş olan Hasan Yüksel, aile vakfının kuruluş sebeplerinden birinin mülkün varislerce satılmasından, hibe edilmesinden, diyet ve bir borç için haczedilmesinden korunması olduğunu vurgular.⁸⁶ Osmanlı'nın son döneminin en etkili simalarından olan Ziyâ Gökâl (öl. 1293/1876) ise bu amacın sadece aile vakıflarında değil bütün vakıflarda bulunduğunu hatta vakfın başka hiçbir amacının bulunmadığını savunmaktadır.⁸⁷

Aile vakıflarının gayr-i meşru kuruluş amaçlarından olarak zikredilen bu sebebin objektif bir değerlendirme mahsulü olmadığı aşîkârdır. Çünkü uygulama sahasında böyle bir amaçla kurulan vakıf sanılanın aksine yok denecek kadar azdır.⁸⁸ Aile vakıflarının tamamında bu amacın güdüldüğünü söylemek sadece bir ihtimalden ibarettir. Hukukta ise katıyyet şarttır. Dolayısıyla vâkıfın niyeti konusunda katıyyet için tahminden ziyade delil gereklidir. O da vâkıfın vakfiyede yazmış olduğu ikrarıdır. Öte yandan aile vakıflarının mülkiyetin parçalanmasından ve borç için haczedilmesinden korumak amacıyla kurulduğunu söyleyebilmek için başka hiçbir yolla hacizden ya da borçtan kaçabilmenin mümkün olmaması gerekir. Hâlbuki vâkıf sağlıklıken malını istediği evladına devredebilmekte ve bunun için hiçbir sınırlama da söz konusu olmamaktadır. Hatta niyeti malını borçlularından kaçırmak olan bir kişinin bu şekilde bir hibede bulunmasının daha makul olduğu bile söylenebilir. Çünkü aile vakfı kurulabilmesi için borcun karşılanabileceği vakıf dışında başka bir malın bulunması şarttır. Aksi takdirde kişinin borcunu ödemesine engel olacak şekilde vakıf kurması mümkün değildir. Ebûsuud Efendi'nin aşağıdaki fetvası bu şekilde kurulmuş olan vakıfların câiz olmayacağını ve Osmanlı kâdılarının bu konuda tescilden men edildiklerini açık şekilde göstermektedir:

⁸⁰ Yüksel, *Vakıfların Rolü*, 371, Tablo: 6.

⁸¹ Yediylidiz, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 163, Tablo: 7.

⁸² 17. yüzyılda kurulan vakıfların %33 ü tam aile vakfı iken, 18. yüzyılda bu oran %7 seviyesine gerilemiştir. Yüksel, "Vakıf-Müsadere İlişkisi", 409.

⁸³ Yarı ailevî vakıflar 17. yüzyılda %43 iken, 18. yüzyılda %75 oranına ulaşmıştır. Yüksel, *Vakıfların Rolü*, 161; Bahaeddin Yediylidiz, "Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde 18. Asır Türk Toplumuna ve Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi* 15/ (1982), 28.

⁸⁴ Bahsi geçen görüş için bk. Barkan - Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihli*, XXIV; Barkan, "Şer'i Miras Hukuku", 159.

⁸⁵ bk. Hatemî, *Vakıf Kurma Muamelesi*, 133; Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, 19; Neşet Çağatay, "İslâm'da Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi", *Vakıflar Dergisi* 11 (1978), 3; Barkan, "Şer'i Miras Hukuku", 159.

⁸⁶ Yüksel, "Vakıf-Müsadere İlişkisi", 408.

⁸⁷ Ziya Gökâl, *Yeni Hayat Doğru Yol*, ed. Müjgan Cunbur (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976), 35.

⁸⁸ Yediylidiz, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 13.

326 | Münir Yaşar Kaya. İslâm Aile Vakıflarının Mahiyeti ve Fıkhi Zemini: Meşruiyet...

"Zeyd-i Medyûn hâl-i sıhhatinde dâyinlerinden kaçırıp cümle emlâkını evlâdına vakfeylese vakf-ı mezbûr sahih olur mu? El-Cevâb: Sahih ve lâzım olmaz. Deyne meşgul olan mikdâr-ı mal-ı medyûnun vakfiyyetine hüküm ve tescilden kudât memnu'lardır."⁸⁹

Buna göre bu şekilde kurulmuş olan bir vakıf, alacaklılar tarafından engellenebilir ve hâkim tarafından tescil edilmeyerek borç ödenir. Aile vakıflarının borca ve hacze mani olabilmesi ancak vakıf kurulduktan sonra meydana gelen borçlar içindir. Bu durumda aile vakfî henüz borçlanma gerçekleşmemişken kurulduğu için mal kişinin mülkünden çıkmış olur ve sonradan ortaya çıkan borçlar hakkında da mal kaçırma niyeti söz konusu olamaz.

2.4. Aile Vakıflarının Avrupa Orta Çağındaki Derebeylik Sistemine Yol Açması

Aile vakıfları tevliyet görevinin çocuklara tahsis edilmek suretiyle gelir sağlaması yönünden dolayı da eleştirilmektedir. Buna göre vâkıf çocuklarından birine vakfın idaresini vererek vakıftan elde edilecek gelirlerin büyük bir kısmını çocuklarına bırakmayı amaçlar. Bu yolla ailenin şerefini ve kudretini nesiller boyu koruyabilmektedir.⁹⁰ Ömer Lütü Barkan bu yönünden dolayı aile vakıflarının Avrupa'daki derebeylik sistemine benzediğini vurgulamakta,⁹¹ bu sayede derebeylik sisteminin malı koruma anlayışının İslâm toplumunda tatbik edilebildiğini söylemektedir.⁹²

Vâkıfın aile vakfı kurma amaçlarından birinin aile şerefini devam ettirmek olduğu inkâr edilemez. Ancak bu amacın, bu vakıfların meşruiyetine yönelik bir problem olması makul değildir. Öte yandan bu amacın, kurulan bütün aile vakıflarının sebebi kabul edilse bile meşruiyete aykırı olacağını söylemek zorlama bir yorum olacaktır. Aksine vakfın meşruluğuna delil olmaktadır. Çünkü insanın fitratında bulunan ailesinin onurunu ve şerefini korumak, ailesini dağılmadan bir arada tutarak refah içinde yaşayabilmesini sağlamak arzusu tabii bir arzudur. Nitekim günümüz dünyasında da aileyi bir arada tutmanın önemi çok daha fazla anlaşılmaktadır. Batıda modern dönemde ortaya çıkan ailenin dağılmasına yönelik tedbir arayışları bu arzunun delili niteliğindedir. Türkiye'de bu konuda yapılmış araştırmalar da ailenin korunması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.⁹³

Bu amacın ve uygulamanın faydalı olduğu kanaati sebebiyle aile vakıfları uygulamasının günümüz Batı hukukunun Osmanlı'dan devşirdiği bir uygulama olduğu hatta Türk Medeni Kanunu'nun da sonradan bu uygulamayı batıdan aldığı söylenebilir.⁹⁴ Ayrıca mütevelliliğin evlada bırakılmasını vakfın iki faydasından biri olarak telakki eden Osman Nuri Ergin'e göre bu durum devleti gereksiz memur istihdam etmekten ve onlara bir ücret vermeye çalışmaktan azade bırakmaktadır. Çünkü bu vakıfların mütevellileri vakfın gelirinden kendisinin ve ailesinin geçimini sağladıkları gibi vakfın idare masraflarını da karşılamaktadır. Bu sayede devlet vakıfların gördüğü beledi hizmetlerden dolayı mütevellilerine maaş vermek ya da onları kendi bünyesinde çalıştırmak zorunda kalmamaktadır.⁹⁵

Yapılan sosyolojik değerlendirmenin yanı sıra hukuken bakıldığında da bu amacın gayr-i meşru olduğu söylenemez. Çünkü İslâm Hukuku başta olmak üzere hiçbir hukuk sistemi emeğin karşılığının verilmemesini savunmaz. Mütevellilik kişinin yapmış olduğu vakfın idaresini ele almak ve düzenini sağlamaktır. Bu da bir emek ve güç sarf etmeye mümkündür. Dolayısıyla bu emek ve göreve karşılık bir ücretin alınmasında sakınca yoktur. İşte vâkıf tarafından vakfın idaresi ile sorumlu kılınan evladın vakıftan elde etmiş olduğu gelir, görevine karşılık bir ücret mukabilindedir ve gayr-i meşru değildir. Vakfın idaresi herhangi bir kişi tarafından yürütülebileceği gibi vâkıfın yakınları tarafından da yürütülebilir. Vâkıf bu kişiyi seçmekte özgürdür. Evladın müteveli tayin edilmesinde bir sakınca olmadığı gibi teşvik edilmesi

⁸⁹ Muhammed el-İmâdî Ebussuûd, *Ma'rûzât*, ed. Pehlul Düzenli (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), 114.

⁹⁰ Yüksel, "Vakıf-Müsadere İlişkisi", 408.

⁹¹ Barkan - Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihi*, XXIV.

⁹² Barkan, "Şer'i Miras Hukuku", 160.

⁹³ Akipek - Altaş, "Vakıflarda Evladiye Davaları", 146-147.

⁹⁴ Akipek - Altaş, "Vakıflarda Evladiye Davaları", 147.

⁹⁵ Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı*, 48.

gereken bir uygulamadır. Çünkü vâkıfın kurmuş olduğu vakfı en iyi idare edebilecek, onun amacını gerçekleştirebilecek en uygun kişi yakinen tanıdığı ve güvendiği kişilerdir. Vâkıfa en yakın kişi olan evladın bu sebeple müteveli olması daha doğal bir durum tasavvur edilemez. Nitekim Hz. Ömer'in kurduğu vakfın idaresini kızı Hafsa'ya (öl. 45/665?) bırakması da bu hükmün delili niteliğindedir.⁹⁶

Tüm bunların yanı sıra vâkıfın evladını müteveli olarak tayin etmesi tek başına vakfın aile vakfı olmasını gerektirmez. Bu vakıf, şayet geliri müşahhas kimselere sarf edilirse aile vakfı olacaktır. Mütevellilik ya da vakfa dair başka herhangi bir görevde aile fertlerinden birinin bulunması ve bunun sayesinde gelir elde etmesi Ebussuûd Efendi'nin (öl. 982/1574) de belirttiği üzere ücret mukabilindedir.⁹⁷ Böyle bir vakfın gelirinin hayır yönüne sarf edilmesi halinde evlad görevli olsa dahi o vakıf aile değil hayrî vakıf adını alacaktır.

Sonuç

İslâm'da her hukuki müessese gibi aile vakıflarının meşru sayılabilmesi için dayandığı bir delilin bulunması gerekir. Bu bağlamda vakfın İslâm'daki meşruiyetini ispatlayan deliller, aile vakıflarına mesnet teşkil etmektedir. Hayır ve yardımlaşmanın teşvik ve tavsiye edildiği, sadaka vermenin emredildiği bütün nasslar vakfın ve aile vakıflarının meşruiyetine delil niteliğindedir. Buna ek olarak Hz. Peygamber ve sahabe tarafından aile vakfı kurulduğuna dair rivayetler, aile bireylerine yardım etmenin sadakadan daha üstün olacağı hakkındaki Hz. Peygamber'den nakledilen hadisler ve tarihi süreçte ulemanın bu tür vakıfların cevazı konusunda ittifak etmesi gibi aile vakıflarına dair vârid olan müstakil deliller de bu meşruiyeti perçinlemektedir.

Bu meşruiyet zeminine karşın, aile vakıflarının kimi zaman amacının dışında kullanılabilmesi ya da bu vakıfların art niyete kapı aralayabilme ihtimaline dikkat çeken iyi niyetli görüşler veya vakfa dair Müslümanlar arasındaki teveccühün önüne geçme, vakıf ahkâmının mal üzerindeki katı kurallarını yıkarak vakıf malların talan edilmesi gibi kötü niyetli uygulamalar muvacehesinde özellikle son dönemlerde aile vakıflarının meşruiyeti sorgulanmıştır. Bu sorgulamalar neticesinde İslâm'ın kat'î miras hükümlerini dolaylı yoldan bertaraf etmeye sebep olduğu, malın devlet eliyle müsadere edilebilmesinden kaçırılacağı, sonra gelecek aile üyeleri arasında malın bölüşülmesine mani olacağı gibi gerekçelerle aile vakıflarının hukuksuz olduğu ve lağvedilmesi gerektiği savunulmuştur. Hatta bu görüşlere istinaden 20. yüzyılda bazı İslâm ülkelerinde bu vakıflar lağvedilmiş; bazı ülkelerde ise amacı kısıtlanarak işlevselliği azaltılmıştır. Bu durumun sonucu olarak vakfa olan teveccüh azalmış ve hayrî vakıfların kurulmasında bile ciddi oranda azalma meydana geldiğine şahit olunmuştur.

Bahsedilen meşruiyet sorgulamaları incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır. İslâm'ın miras hükümleri vefat ile birlikte cari olmaktadır, vakfa dair hükümler çoğunlukla şahıs henüz hayattayken uygulamaya geçmektedir. Vefattan sonra kurulan vakıflarda ise mirasa engel olmayan vasiyet hükümleri geçerlidir. Öte yandan müsadere uygulaması çoğunlukla üst düzey memurlar için gerçekleştirilmekte ve sahip oldukları mallar görev icabı devlet tarafından bu kişilere tahsis edilen mülklerden oluşmaktadır. Bu mallar kamuya ait mallar statüsündedir. Müsadere uygulaması, çoğunlukla bu tür mallara devlet tarafından el konulmasından ibarettir. Kaldı ki tarihî süreçte mallarına müsadere uygulanabilen kişiler tarafından kurulan yüzlerce vakfın neredeyse hiçbiri aile vakfı değildir. Malın parçalanmasına engel olması ve aileyi koruması eleştirisi ise bu vakıflara dair olumsuz bir yön değildir. Bu sayede aile kurumu kutsiyetini korumaktadır. Bu hususlardan dolayı, vakıfların gayrimeşruluğuna yönelik iddialar dayanaktan yoksun kabul edilebilir.

⁹⁶ Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 13.

⁹⁷ Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Fetvaları*, 95.

Kaynakça

- Adevî, Muhammed Hasaneyn. *Menhecü'l-yakîn fî Beyâni Enne'l-Vakfî'l-Ehlî mine'd-Dîn*. Mısır: Matbaatu Mustafa Lebâbî el-Halebî, 1351.
- Akgündüz, Ahmet. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Akipek, Şebnem - Altaş, Hüseyin. "Vakıflarda Evladiye Davaları". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 47/2, (Ankara 1998). 145-153.
- Ali Haydar. *Tertîbu's-sunûf fi ahkâmî'l-vukûf*. Dersaadet: Şirket-i Mürettebiye Matbaası 1240.
- Ali Haydar. *Teshîlü'l-ferâiz*. Dersaadet: Şirket-i Mürettebiye Matbaası 1322.
- Anderson, James Norman Dalrymple. "The Religious Element in Waqf Endowments". *Journal of the Royal Cenral Asian Society* 38/4 (London 1951), 292-299.
- A'zamî, Hüseyin Ali. *Ahkâmü'l-evkâf*. Bağdad: Matbaatü'l-İtimâd 1948.
- Barkan, Ömer Lütfi. "Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 7/1 (İstanbul 1940), 156-181.
- Barkan, Ömer Lütfi - Ayverdi, Ekrem Hakkı. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihi*. İstanbul: Baha Matbaası 1970.
- Bedir, Murteza. *Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İSAM Yayınları 2014.
- Berki, Ali Himmet. *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstihlak ve Tâbirler*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları 1966.
- Beydâvî, Nâsîru'd-dîn Ebû'l-Hayr. *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed. *Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Ata. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûkî İslâmiyye ve İstihlâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi ts.
- Çağatay, Neşet. "İslâm'da Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi". *Vakıflar Dergisi*. 11 (Ankara 1978), 1-6.
- Çataltepe, Sipahi. *İslâm-Türk Medeniyetinde Vakıflar*. İstanbul: Türk Milli Kültür Vakfı Yayınları 1991.
- Davutoğlu, Ahmet. *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. 12 Cilt. İstanbul: Sönmez Neşriyat 1973.
- Döndüren, Hamdi. *Günümüzde Vakıf Meseleleri*. İstanbul: Erkam Yayınları 1998.
- Desûkî, Muhammed Arefe. *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ Şerhi'l-kebîr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Fetvaları: Kanûnî Devrinde Osmanlı Hayatı*. İstanbul: Kapı Yayınları 2012.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. *Muhâdarât fi'l-vakf*. Kahire: Matbaatu Ahmed Ali Muhâyemere 1959.
- Ebussuûd, Muhammed el-İmâdî. *Ma'rûzât*. Pehlul Düzenli (ed.). İstanbul: Klasik Yayınları 2013.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Yayınları 2013.
- Ergin, Osman Nuri. *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisadi ve İctimâiyât Enstitüsü 1936.
- Feyzullah Efendi, Şeyhülislam Seyyid. *Fetâvâ-yı Feyziye*. Süleyman Kaya (ed.). İstanbul: Klasik Yayınları 2009.
- Gerber, Haim. "The Waqf Institution in Early Ottoman Edirne". Gabriel R. Waqburg - Gad G. Gilbar (ed.). *Studies in Islamic Society: Contributions in Memory of Gabriel Baer*. Haifa: Haifa Univesity Press 1988. 29-45.
- Gökalp, Ziya. *Yeni Hayat Doğru Yol*. Müjgan Cunbur (ed.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1976.
- Günay, Ramazan - Demir, Abdullah. *Osmanlı Devleti'nde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Sage Yayıncılık 2013.
- Güneri, Hasan. *Türk Medeni Kanunu Açısından Vakıfta Amaç Kavramı ve Amacına Göre Vakıf Türleri*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1976.
- Hacak, Hasan. "Mülkiyet". *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31/543-548. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

- Haddâdî, Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf. *Feyzû'l-kadîr şerhu'l-Camii's-sağfir*. 6 Cilt. Mısır: Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ 1356.
- Haskefî, Muhammed b. Ali. *Dürri'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr*. thk. Abdülmun'im Halil İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 2002.
- Hassâf, Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr. *Ahkâmü'l-evkâf*. thk. Muhammed Abdüsselâm Şahin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1999.
- Hatemî, Hüseyin. *Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi*. İstanbul: Fakülteler Matbaası 1999.
- Hatibzâde, Muhyiddîn. *Risâle alâ kavli Kadihân: Lev kâle raculun ardf hâzihî mevkûfetün*. Süleymaniye Kütüphanesi: Servili, 250.
- Hilâl b. Yahyâ, Ebû Bekr. *Kitâbu ahkâmi'l-vakf*. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Mârife 1355.
- Hoexter, Miriam. "Huququllah and Huquq al-ibâd as Reflected in the Waqf Institution". *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*. 19. (Kudüs 1995). 133-156.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf. *el-Kâfi fî fikhi ehli'l-Medîne*. thk. Muhammed el-Moritânî. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Riyâdü'l-Hadîse 1980.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*. 12 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb 2003.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah. *el-Muğnî*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü Kahire 1968.
- İbn Mâze, Burhânüddîn Mahmud. *el-Muhtû'l-burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî*. thk. Abdulkerim Sâmî el-Cündî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 2004.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn. *Resâilü İbn Nuceym el-iktisâdiyye*. thk. Muhammed Ahmed Sarrâc. Kahire: Dâru's-Selâm 1999.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî ts.
- İbn Sa'd, Muhammed. *Tabakâtü'l-kübrâ*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır ts.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlü'd-dîn Muhammed. *Şerhu fetu'l-Kadîr ale'l-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 2003.
- İnanır, Ahmet. "İbn Kemal'in 'Risâle fi duhûli veledi'l-bint fi'l-mevkûf alâ evlâdi'l-evlâd' Adlı Risalesi bağlamında Osmanlı Zürrî (Evlâtlık-Evlâdiye) Vakıf Uygulamasında Evlâdü'l-Evlâd Meselesi". *Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 7/2. (Tokat 2012), 44-63.
- İpşirli, Mehmet. "Ehl-i Örf". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10/519-520. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1994.
- Kahf, Münzir. *Vakfu'l-İslâmî*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr 2000.
- Kaya, Münir Yaşar. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Aile Vakıfları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2017.
- Kazıcı, Ziya. *İslâmî ve Sosyal Açından Vakıflar*. İstanbul: Marifet Yayınları 1985.
- Kemalpaşazâde, Şemseddin Ahmed. *Risâle fi duhûli veledi'l bint fi'l-mevkûf ila evlâdi'l-evlâd*. Süleymaniye Kütüphanesi nr:1049, 49b-51b.
- Köprülü, M. Fuad. *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*. Orhan F. Köprülü (ed.). Ankara: Akçağ Yayınları 2005.
- el-Kubeyşî, Muhammed Ubeyd, *Ahkâmu'l-vakf fî şer'ati'l-İslâmiyye*, 2 Cilt, Bağdad: Matbaatu İrşâd, 1977,
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed. *el-Câmî li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdu'l-muhsin Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 2006.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb. *el-Ahkâmu's-sultâniyye*. Kahire: Dâru'l-Hadîs t.y.
- Mevsîlî, Abdullah b. Muhammed. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. thk. Şeyh Muhammed Ebû Dakîka. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye ts.
- Mustafa Nuri Paşa. *Netâyicu'l-vukuât*. 4 Cilt. İstanbul: Uhuvvet Matbaası 1327.
- Nâci, Hüseyin. "Vakfa Dair Bir Tetkik". *Dâru'l-Fünûn Hukuk Fakültesi Mecmuâsi*. 2/12. (İstanbul 1338). 94-114.

330 | Münir Yaşar Kaya. İslâm Aile Vakıflarının Mahiyeti ve Fıkhi Zemini: Meşruyet...

- Nevevî, Ebû'z-Zekeriyya Muhyiddîn. *Ravzatu't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn*. thk. Zehîr Saviş. 12 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî 1991.
- Oberauer, Norbert. "Early Doctrines on Waqf Revisited, The Evolution of Islamic Endowment Law in the 2nd Century". *Islamic Law and Society*. 20/1-2. (Leiden 2013). 315-370.
- Oberauer, Norbert. "Fantastic Charities: The Transformation of Waqf Practice in Colonial Zanzibar". *Islamic Law and Society*. 15. (Leiden 2008). 315-370.
- Öğün, Tuncay. "Müsâdere". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/67-68. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 2006.
- Ömer Hilmi. *İthâfu'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf*. İstanbul: Matbaâ-i Âmire 1307.
- Özdemir, Sümeyye. *Zürrî Vakıflarda Kullanılan "Çocukların Çocukları" Lafzının Vâkıfın Kızın Çocuklarını Kapsaması (Hatibzade, Kemalpaşazade ve İbn Nuceym'in Risaleleri Bağlamında)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Öztürk, Nazif. *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1995.
- Peters, Rudolph. "Wakf". *Encyclopedia of Islam*. Leiden. Erişim 04 Temmuz 2017. <http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/wakf>
- Powers, David S. "Orientalism, Colonialism and Legal History: The Attack on Muslim Family Endowments in Algeria and India". *Society for Comparative Studies in Society and History*. 31/3. (Cambridge 1989). 535-571.
- Sahnûn, İbn Saîd et-Tanûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1994.
- San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi. *el-Musannef*. thk. Habîbu'r-Rahmân A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1402.
- Selçuk, Firûzan. "Vakıflar: Başlangıçtan 18. Yüzyıla Kadar". *Vakıflar Dergisi*. 6. (Ankara 1965). 21-26.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman. *Sünenü'n-Nesâi bi şerhi'l-Hâfiz Celâlüddîn es-Suyûtî ve hâşiyetü'l-İmâmi's-Sindî*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mârife ts.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Vefâ 2001.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-Hucce alâ ehl-i Medîne*. thk. Ebû'l-Vefâ Afgânî. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb 1965.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 9 Cilt. İstanbul: Eser Kitabevi ts.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *İrşâdu'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf*. İstanbul: Matbaâ-i Ahmed Kâmil 1330.
- Yediylıdız, Bahaeddin. "Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde 18. Asır Türk Toplum ve Vakıf Müessesesi". *Vakıflar Dergisi*. 15. (Ankara 1982). 23-55.
- Yediylıdız, Bahaeddin. *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2003.
- Yüksel, Hasan. *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.
- Yüksel, Hasan. "Vakıf-Müsâdere İlişkisi: Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa Olayı". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*. 12. (İstanbul 1992). 399-424.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah. *el-Keşşâf*. thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd - Ali Muhammed Muavvız. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân 1998.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletühü*. 13 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikr 1985.
- Mecelle, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye (ts.).
- TMK, "Türk Medeni Kanunu (Kanun No. 4721)". *Resmi Gazete 24607 (22 Kasım 2001)*. Erişim 21 Eylül 2020. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>